

***Κουλτούρα, δομή και υποκείμενο της δράσης:
Τρεις προσπάθειες σύνθεσης***

Η σχέση ανάμεσα στα νοηματικά συστήματα και την ανθρώπινη δράση υπήρξε ανέκαθεν ένα από τα θέματα της πολιτισμικής θεωρίας. Όπως έχουμε δει σε όλα τα προηγούμενα κεφάλαια, κάθε θεωρία οφείλει να τοποθετηθεί απέναντι στο ζήτημα αυτό. Ορισμένες, όπως η θεωρία της συμβολικής αλληλεπίδρασης και η εθνομεθοδολογία, δίνουν προτεραιότητα στο άτομο. Άλλες, όπως ο νεομαρξισμός, ο παρσονικός λειτουργισμός και ο δομισμός τονίζουν τη δύναμη των νοηματικών συστημάτων να ρυθμίζουν τις δράσεις των υποκειμένων. Τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα, η πολιτισμική θεωρία άρχισε να ενδιαφέρεται όλο και περισσότερο για την εξεύρεση ενός ενδιάμεσου χώρου μεταξύ δύο αυτών αντίπαλων στρατοπέδων. Σε προηγούμενο κεφάλαιο εξετάσαμε εν συντομία το κίνημα του νεολειτουργισμού, χαρακτηριστικό στοιχείο του οποίου είναι η προσπάθεια ενσωμάτωσης ορισμένων αντιλήψεων της μικροκοινωνιολογίας σε ένα παρσονικό πλαίσιο. Πιο σημαντικές, πάντως, υπήρξαν κάποιες άλλες προσπάθειες γεφύρωσης του χάσματος αυτού, οι οποίες έγιναν από τους Πιέρ Μπουρντιέ, Άντονυ Γκίντενς και Νόρμπερτ Ελίς. Οι δύο πρώτοι αναμείχθηκαν ευθέως στις συζητήσεις για τη σχέση «μικροθεωρίας» και «μακροθεωρίας», που ξεκίνησαν κατά τη δεκαετία του 1960. Ο Ελίς, βέβαια, είχε ολοκληρώσει το έργο του πολύ νωρίτερα, αλλά οι θεωρητικές του απόψεις ανακαλύφθηκαν και πάλι εκείνη την εποχή και προτάθηκαν ως μια λύση στα χρόνια προβλήματα της κοινωνικής θεωρίας. Παρότι οι συγγραφείς αυτοί διαφέρουν στον τρόπο που προσεγγίζουν την κουλτούρα, θα δούμε ότι και στους τρεις η τελευταία λειτουργεί ως γέφυρα ανάμεσα στην κοινωνική δομή και τον δρώντα εαυτό.

Πιέρ Μπουρντιέ

Ο γάλλος κοινωνιολόγος υπήρξε, ενδεχομένως, η πιο σημαντική μορφή στο χώρο της πολιτισμικής θεωρίας και έρευνας των τελευταίων ετών. Κι αυτό οφείλεται όχι μόνο στην ποιότητα της σκέψης του αλλά και στην ικανότητά του να προσελκύει διαφορετικά μεταξύ τους ακροατήρια. Στον Μπουρντιέ (Pierre Bourdieu), υπάρχει κάτι για όλους.

- Το έργο του αποτελεί μια προσπάθεια σύνθεσης του μικροεπιπέδου και του μακροεπιπέδου της ανάλυσης. Ο Μπουρντιέ δεν ενδιαφέρεται μόνο για την υποκειμενική εμπειρία αλλά και για τις αντικειμενικές δομές. Αυτό τον καθιστά πρωταγωνιστή της «συζήτησης για τη σχέση μικροθεωρίας και μακροθεωρίας», με αποτέλεσμα το έργο του να μελετάται από τους εκπροσώπους και των δύο πλευρών.
- Ο Μπουρντιέ στηρίζεται στον Μαρξ και τον Βέμπερ, αλλά δεν τους ακολουθεί πιστά. Αυτό κάνει τη θεωρία του ελκυστική (όπως και του Φουκώ) σε ένα ευρύ φάσμα αριστερών στοχαστών, οι οποίοι απορρίπτουν τις ταξικές αντιλήψεις του ορθόδοξου μαρξισμού. Το γεγονός ότι ο ίδιος βλέπει το έργο του ως τμήμα ενός ευρύτερου θεωρητικού προγράμματος, του δίνει ένα πλεονέκτημα στους ακαδημαϊκούς κύκλους έναντι άλλων συστημάτων σκέψης, όπως ο νεολειτουργισμός ή η θεωρία του Άντονι Γκίντενς.
- Ανέπτυξε μια σειρά αφηρημένων θεωρητικών μοντέλων και διεξήγαγε πολλές έρευνες για πολλά και διάφορα κοινωνικά ζητήματα. Αυτό τον καθιστά αξιόπιστο, τόσο σε όσους ασχολούνται αποκλειστικά με τη θεωρία όσο και σε εκείνους που ενδιαφέρονται για τη μεθοδολογία και την έρευνα.
- Οι έρευνές του εκτείνονται σε πολλούς χώρους (π.χ., εκπαίδευση, λαϊκή κουλτούρα, τέχνες) και επιστήμες (π.χ., ανθρωπολογία, κοινωνιολογία), διευρύνοντας ακόμα περισσότερο το κοινό του.
- Επινόησε και ανέπτυξε πολλές έννοιες (π.χ., πεδίο, έξη, πολιτισμικό κεφάλαιο), που είναι θεωρητικά ενδιαφέρουσες και πρακτικά εφαρμόσιμες σε διάφορους τομείς της κοινωνικής έρευνας.

ΠΙΕΡ ΜΠΟΥΡΝΤΙΕ (1930-2002)

Ως φοιτητής στο Παρίσι τη δεκαετία του 1950, ο Μπουρντιέ μελέτησε τη φαινομενολογία, τον υπαρξισμό και το μαρξισμό. Πάνω από όλα, όμως, τον ενδιέφερε ο δομισμός. Παρακολούθησε, λοιπόν, τα μαθήματα του Αλτουσέρ και του Φουκώ, ενώ εμπνεύστηκε ιδιαίτερα από την προσπάθεια του Λεβί-Στρως να κατασκευάσει μια επιστήμη της κοινωνικής ζωής. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια των πρώτων ανθρωπολογικών ερευνών του στην Αλγερία, οδηγήθηκε στην αμφισβήτηση των δομιστικών αντιλήψεών του. Διαπιστώνοντας από την έρευνα ότι ελάχιστοι άνθρωποι παντρεύονται κατά τον τρόπο που προέβλεπαν τα μοντέλα συγγενείας του Λεβί-Στρως, άρχισε να αντιδρά στην ιδέα ότι η κοινωνική τάξη διεπύταν από κανόνες και κώδικες. Από την εμπειρία αυτή προέκυψαν οι ιδέες του για την πρακτική και την έξη. Με τον καιρό, έστρεψε το ενδιαφέρον του από την περιφέρεια στο κέντρο, διερευνώντας τους θεσμούς και τους πολιτισμικούς κώδικες της μητροπολιτικής Γαλλίας. Στο μεγαλύτερο μέρος της σταδιοδρομίας του υπήρξε καθηγητής στο Παρίσι και σε άλλα πανεπιστημιακά ιδρύματα της Γαλλίας και του εξωτερικού.

Πηγή: Bourdieu 1990.

Τα πρώτα έργα του Μπουρντιέ μαρτυρούν την επιρροή διαφόρων θεωρητικών κινημάτων, όπως ο λειτουργισμός, ο δομισμός και ο υπαρξισμός. Πολλά αποσπάσματα από τα έργα αυτά θυμίζουν κείμενα του Ζαν-Πωλ Σαρτρ αλλά και του Λουί Αλτουσέρ. Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, άρχισε να συνθέτει τις θεωρίες αυτές σε μια προσπάθεια να συγκροτήσει το δικό του κοινωνικό μοντέλο. Η προσπάθεια αυτή κατέληξε στην πιο σημαντική θεωρητική κατάθεσή του, το μείζον έργο του *Esquisse d'une théorie de la pratique* (1977 [1972]). Η θεωρία του Μπουρντιέ, λοιπόν, γεννήθηκε μέσα από τη δεκαετή τριβή του συγγραφέα με διάφορες κοινωνικές θεωρίες για το «υποκειμενικό» και το «αντικειμενικό». Έχοντας εργαστεί σε διάφορα επιστημολογικά και μεθοδολογικά πλαίσια, κατάφερε να προβεί σε μια σύνθεσή τους. Ο καλύτερος, ίσως, τρόπος να συνοψίσουμε τη σύνθεση αυτή είναι μέσω της εξήγησης των βασικών εννοιών του πολυσχιδούς έργου του.

Αναστοχαστική κοινωνιολογία

Στις πρώτες κιόλας σελίδες του προαναφερθέντος βιβλίου, ο Μπουρντιέ επιτίθεται στη δομιστική αντίληψη για την κοινωνία (κύριος στό-

χος του ήταν ο Λεβί-Στρως). Υποστηρίζει ότι η αντίληψη αυτή συνιστά έναν παραμορφωτικό αντικειμενισμό, λόγω του ότι ο κοινωνικός επιστήμονας γίνεται αντιληπτός ως αντικειμενικός και αμερόληπτος παρατηρητής. Όντας από μια τέτοια θέση, ο ερευνητής ήταν λογικό να κατασκευάζει αφηρημένα συμβολικά συστήματα και να διατυπώνει ιδέες για τους κοινωνικούς κανόνες. Το επακόλουθο αυτής της επιστημονικής στάσης είναι ο ισχυρισμός ότι η κοινωνική ζωή διέπεται από τους αιτιοκρατικούς αυτούς κανόνες και κώδικες. Ο Μπουρντιέ υποστηρίζει ότι αυτές οι αντιλήψεις αγνοούν το ρόλο του υποκειμένου της δράσης και της πράξης στην κοινωνία και, κυρίως, τα ζητήματα στρατηγικής και τα υποκειμενικά αισθήματα όπως η τιμή και η αιδώς. Ωστόσο, ο γάλλος θεωρητικός πιστεύει σε ορισμένα στοιχεία της κοινωνικής δομής, καθώς επίσης και στην ανωτερότητα της κοινωνικής επιστημονικής γνώσης έναντι του κοινού νου. Με άλλα λόγια, δεν θεωρεί ότι οι λαϊκές εξηγήσεις μπορούν να εκφράσουν με επάρκεια την κοινωνική ζωή. Σε μια προσπάθεια να θεωρητικοποιήσει τη σχέση της δομής με το υποκείμενο της δράσης, χωρίς να περιορίσει την ανάλυση στη μία ή την άλλη πλευρά, ο Μπουρντιέ τάσσεται υπέρ μιας «αναστοχαστικής κοινωνιολογίας», όπως την αποκαλεί. Πρέπει να σκεφτούμε τους τρόπους που τα θεωρητικά μας μοντέλα επηρεάζονται από τις κοινωνικές και επιστημονικές θέσεις μας, και να προσπαθήσουμε να συνειδητοποιήσουμε τις προκαταλήψεις μας. Από τη στιγμή που θα το έχουμε κάνει αυτό, θα καταφέρουμε να συγκροτήσουμε εποικοδομητικές κοινωνιολογικές έννοιες και θεωρίες, οι οποίες θα μας επιτρέψουν να ξεπεράσουμε τόσο τον αντικειμενισμό όσο και τον υποκειμενισμό.

Η έξη

Αποτέλεσμα της αναστοχαστικής κοινωνιολογίας του Μπουρντιέ είναι η μετατόπιση του κέντρου της ανάλυσης από τη δομή και την υποκειμενική εμπειρία σε αυτό που ο ίδιος αποκαλεί κοινωνική πρακτική. Ο γάλλος στοχαστής αντιλαμβάνεται την πρακτική ως αντανάκλαση και αναπαραγωγή τόσο των αντικειμενικών κοινωνικών σχέσεων όσο και των υποκειμενικών ερμηνειών του κόσμου. Κεντρικό στοιχείο της θεωρητικής αυτής προσπάθειας είναι η ιδέα της **έξης** (*habitus*). Ο Μπουρντιέ βλέπει την έξη ως «συστήματα σταθερών αλλά μεταθέσιμων διαθέσεων, διαρθρωμένων δομών προορισμένων να λειτουργούν ως διαρθρωτικές δομές, δηλαδή, ως αρχές της γέννησης και της διάρθρωσης των πρακτικών» (1977: 72).

Η έξη, λοιπόν, αποτελεί την κεντρική έννοια του θεωρητικού εγχειρήματος του Μπουρντιέ να συμφιλιώσει την ιδέα της δομής με εκείνη της πρακτικής. Ωστόσο, πρόκειται για μια ιδιαίτερα περίπλοκη έννοια, γιατί ο γάλλος στοχαστής την ορίζει με πολλούς και ποικίλους τρόπους ως:

- μια εμπειρική τάση να ενεργούμε με συγκεκριμένους τρόπους («τρόπος ζωής»)
- κίνητρα, προτιμήσεις, γούστα και αισθήματα
- ενσώματα συμπεριφορά
- ένα είδος κοσμοθεωρίας ή κοσμολογίας
- δεξιότητες και πρακτική κοινωνική ικανότητα
- βλέψεις και προσδοκίες σχετικά με τις ευκαιρίες στη ζωή και τη σταδιοδρομία των απόμων.

Οι ποικίλες πτυχές της έξης συνιστούν ένα σταθερό σύνολο διαθέσεων που μπορούν να μετατεθούν από κατάσταση σε κατάσταση. Η ιδέα της «διάθεσης» αποτυπώνει τόσο τις γνωσιακές πτυχές όσο και τα κίνητρα της έξης, καθώς επίσης και τις διάφορες συμπεριφορικές κανονικότητες της. Ο Μπουρντιέ υποστηρίζει ότι η έξη συνδέεται στενά με την ασυνείδητη ή μη στοχαστική δραστηριότητα. Γράφει, μάλιστα, ότι η έξη δεν στηρίζεται στο λόγο, αλλά μοιάζει με «την αυθόρμητη κίνηση που κάνει ο τενίστας όταν ανεβαίνει στο δίχτυ» (1990: 11). Δεν σταματάμε για να σκεφτούμε με ποιο τρόπο θα χτυπήσουμε το μπαλάκι, για το αν πρέπει να πραγματοποιήσουμε ή όχι ένα βολέ, ή ακόμα και να αναρωτηθούμε γιατί παίζουμε τένις εκείνη την ώρα – απλώς συνεχίζουμε το παιχνίδι μας. Η έξη, λέει ο Μπουρντιέ, μας επιτρέπει να αντιδράμε αποτελεσματικά σε όλες τις πλευρές της ζωής μας και όχι μόνον όταν παίζουμε τένις. Με αυτή την έννοια, η έξη μοιάζει με το «βιόκοσμο» του Σουτς ως προς το ότι επιτρέπει στα άτομα να συνεχίζουν τη ζωή τους ως ικανά ανθρώπινα όντα. Είναι ένα σύνολο στοιχείων και διαθέσεων που κουβαλάμε μαζί μας, στο μυαλό και το σώμα μας, και το εφαρμόζουμε σε διάφορα κοινωνικά πλαίσια. Μας δίνει έτσι τη δυνατότητα να αυτοσχεδιάζουμε και να συνεχίζουμε τη ζωή μας μέσα από σχέσεις, επεισόδια και αποφάσεις. Το μόνο πρόβλημα με την έξη είναι ότι συνδέεται με τις κοινωνικές και ταξικές ανισότητες του συστήματος. Προκύπτει από αυτές και δημιουργεί τύπους δράσης, οι οποίοι «έχουν την τάση να αναπαράγουν τις αντικειμενικές δομές, από τις οποίες προέρχονται» (1977: 72). Κατά τον Μπουρντιέ, όσοι βρίσκο-

νται σε υποδεέστερη θέση, δεν διαθέτουν την έξυπνη που θα τους επιτρέψει να ακολουθήσουν μοντέλα δράσης ικανά να βελτιώσουν τη ζωή τους. Αντίθετα, η έξυπνη τους θα τους εφοδιάσει με επιθυμίες, κίνητρα, γνώση, δεξιότητες, στρατηγικές και τακτικές που θα συμβάλουν στην αναπαραγωγή της υποδεέστερης κοινωνικής θέσης τους. Ο Μπουρντιέ ισχυρίζεται ότι η οικογένεια και το σχολείο παίζουν σημαντικό ρόλο στον άνισο επιμερισμό της έξυπνης. Οι θεσμοί αυτοί λειτουργούν με τέτοιο τρόπο ώστε να ευνοούν τους ανθρώπους από πλούσιες οικογένειες έναντι αυτών που προέρχονται από την εργατική τάξη. Για να εξετάσουμε τους λόγους που συμβαίνει αυτό, και το πώς η έξυπνη αναπαράγει τις κοινωνικές ανισότητες, πρέπει να αναλύσουμε το ζήτημα του πολιτισμικού κεφαλαίου.

Πολιτισμικό κεφάλαιο

Γενικά μιλώντας, υπάρχουν τρία είδη κεφαλαίου στην κοινωνία, τα οποία προσδιορίζουν τις σχέσεις εξουσίας και τις κοινωνικές ανισότητες. Πρώτον, το **οικονομικό κεφάλαιο** (economic capital), το οποίο ταυτίζεται με τους υπάρχοντες οικονομικούς πόρους. Δεύτερον, το **κοινωνικό κεφάλαιο** (social capital), το οποίο αναφέρεται στις γνωριμίες που μπορούν να κάνουν οι άνθρωποι για δικό τους όφελος. Ένα πολύ γνωστό παράδειγμα είναι το βρετανικό «δίκτυο των παλιόφιλων», το οποίο συνέβαλε στην αναπαραγωγή της εξουσίας των αντρών που σπούδαζαν σε πανάκριβα σχολεία και κολέγια. Μετά την αποφοίτησή τους, οι άντρες αυτοί γίνονταν μέλη διαφόρων λεσχών και αλληλοπροωθούνταν στους πιο σημαντικούς τομείς της οικονομίας και της κοινωνίας, όπως το τραπεζικό σύστημα, η Εκκλησία, ο στρατός και ο ευρύτερος δημόσιος τομέας. Όσοι ήταν αποκλεισμένοι από τα δίκτυα αυτά, δυσκολεύονταν να προοδεύσουν, ακόμα κι αν είχαν τα ίδια ή και περισσότερα προσόντα. Και τρίτον, το λεγόμενο **πολιτισμικό κεφάλαιο** (cultural capital), με το οποίο ασχολήθηκε ιδιαίτερα ο Πιέρ Μπουρντιέ.

Όπως και η έξυπνη, το πολιτισμικό κεφάλαιο είναι μια έννοια με πολλές πτυχές:

- αντικειμενική γνώση των τεχνών και του πολιτισμού
- πολιτισμικά γούστα και προτιμήσεις
- τυπικά προσόντα (π.χ., πανεπιστημιακά πτυχία, τίτλοι σπουδών στο χώρο της μουσικής)

- πολιτισμικές δεξιότητες και τεχνογνωσία (π.χ., η ικανότητα κάποιου να παίζει ένα μουσικό όργανο)
- η ικανότητα κάποιου να μπορεί να διακρίνει το «καλό» από το «κακό».

Ο Μπουρντιέ βλέπει το πολιτισμικό κεφάλαιο ως μια διάσταση μιας ευρύτερης έξης, ως κάτι που αντανακλά την κοινωνική θέση του κατόχου του. Στο *La distinction. Critique sociale du jugement*, που τώρα πλέον θεωρείται ένα από τα πιο σημαντικά βιβλία των τελευταίων δεκαετιών στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, ο Μπουρντιέ (1984 [1979]) επιτίθεται με σφοδρότητα στη φιλοσοφική αντίληψη ότι οι αισθητικές κρίσεις μπορούν να διατυπωθούν βάσει καθολικών και αντικειμενικών κριτηρίων για το καλό και το κακό γούστο. Με τον τρόπο αυτό, προσπάθησε να δείξει ότι το γούστο είναι κοινωνικά προσδιορισμένο. Οι έρευνές του απέδειξαν ότι οι διάφορες τάξεις ή επαγγελματικές ομάδες της Γαλλίας (π.χ., εργάτες, ακαδημαϊκοί, τεχνικοί) είχαν διαφορετικά γούστα στη μουσική, την τέχνη ή το φαγητό. Αυτό επιβεβαίωσε την άποψή του ότι το πολιτισμικό κεφάλαιο, δείκτης του οποίου αποτελεί το γούστο, διαμορφώνεται από την κοινωνική θέση του καθενός.

Η ιδέα ότι το γούστο προσδιορίζεται κοινωνικά δεν είναι, βεβαίως, νέα, αν και ο Μπουρντιέ κατάφερε να την τεκμηριώσει με μια αξεπέραστη μεθοδολογική ακρίβεια. Η καινοτομία του συνίσταται στη διατύπωση της άποψης ότι το πολιτισμικό κεφάλαιο παίζει σημαντικό ρόλο στη διαίωνιση των κοινωνικών διαιρέσεων και ανισοτήτων. Ο γάλλος στοχαστής υποστηρίζει ότι οι κοινωνικές ελίτ είναι εκείνες που προσδιορίζουν ποιο πολιτισμικό κεφάλαιο είναι αποδεκτό και σημαντικό και ποιο όχι. Αυτό λειτούργησε στη γαλλική κοινωνία του καιρού του μέσα από την υπερεκτίμηση της «υψηλής κουλτούρας» εις βάρος της λαϊκής, και της διάκρισης του αξιόλογου από το τετριμμένο. Προσδιορίζοντας με τον τρόπο αυτό το νόμιμο και το μη νόμιμο πολιτισμικό κεφάλαιο, οι ελίτ διασώζουν την αξία των δεξιοτήτων και των γνώσεών τους και εμπεδώνουν την κοινωνική τους θέση. Μια υψηλή κουλτούρα, εκλεπτυσμένη, πνευματώδης, ανθεκτική και σοβαρή αντιπαρατίθεται σε μια λαϊκή που είναι εφήμερη και τετριμμένη.

Κεντρικό στοιχείο της διαδικασίας, με την οποία το πολιτισμικό κεφάλαιο και η έξη συμβάλλουν στην αναπαραγωγή των κοινωνικών τάξεων, αποτελούν τα σχολεία και οι εξετάσεις, μέσω των οποίων ελέγχεται η ροή των σπουδαστών προς αυτά. Η έλξη, που ασκεί το μοντέλο

του Μπουρντιέ, βρίσκεται στο γεγονός ότι περιγράφει μια κοινωνία που, από τυπική άποψη τουλάχιστον, είναι κινητική. Δεν υπάρχουν «κανόνες» ή συνωμοσίες των ελίτ που να εμποδίζουν την πρόοδο όσων ανήκουν σε υποδεέστερες κοινωνικές τάξεις. Στη θεωρία, τουλάχιστον, όλοι μπορούν να τα πάνε καλά στο σχολείο. Στην πράξη, όμως, αυτό δεν συμβαίνει, γιατί τα προνόμια αναπαράγονται μέσα από τις λεπτές λειτουργίες των πολιτισμικών προκαταλήψεων, τις οποίες τα άτομα ως επί το πλείστον δεν συνειδητοποιούν.

Μια σύντομη ανάλυση της λειτουργίας των γαλλικών πανεπιστημίων, με τον τίτλο *Les héritiers, les étudiants et la culture*, αποτέλεσε την πιο λεπτομερή εξήγηση της διαδικασίας αυτής, αν και το συγκεκριμένο βιβλίο γράφτηκε λίγο πριν ο Μπουρντιέ αναπτύξει την ώριμη θεωρία του (Bourdieu και Passeron 1979 [1964]). Εδώ, ο Μπουρντιέ και ο συνεργάτης του Ζαν-Κλωντ Πασερόν προσπαθούν να ερμηνεύσουν τη διαφοροποίηση της προόδου των φοιτητών στο πανεπιστήμιο ανάλογα με την κοινωνική τους θέση. Έχοντας διαπιστώσει την ύπαρξη κάποιας σχέσης ανάμεσα στην κοινωνική τάξη των φοιτητών και τα ποσοστά εγκατάλειψης της σχολής τους, υποστηρίζουν ότι «τα οικονομικά προβλήματα δεν εξηγούν επαρκώς το γεγονός ότι υπάρχει τόσο μεγάλη διαφορά στα “ποσοστά εγκατάλειψης του πανεπιστημίου” μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών τάξεων» (1979: 8). Η ουσία της επιχειρηματολογίας τους είναι ότι τα παιδιά των μεσοαστικών οικογενειών πλεονεκτούν έναντι των παιδιών της εργατικής τάξης, όχι μόνο στο σχολείο αλλά και στο πανεπιστήμιο. Κι αυτό δεν οφείλεται μόνο στο ότι μαθαίνουν διάφορα πράγματα στο σπίτι (γνωρίζουν, λόγου χάριν, τον Μπετόβεν γιατί η μητέρα τους τυχαίνει να παίζει πιάνο), αλλά και στη στάση και τη συμπεριφορά τους μέσα στην τάξη, που δείχνουν το πολιτισμικό κεφάλαιο το οποίο έχουν αποκτήσει χωρίς να το γνωρίζουν. Σε αντίθεση με τα παιδιά της εργατικής τάξης, έχουν την τάση να συμμερίζονται τις υπόρρητες προσδοκίες του δασκάλου τους για πράγματα όπως οι προσωπικές σχέσεις, το στίλ των δοκιμίων τους και η μελέτη. Επιπλέον, αντιμετωπίζουν τις πανεπιστημιακές σπουδές με ρομαντική διάθεση, δεν ενδιαφέρονται να βρουν αμέσως δουλειά και απεχθάνονται τις πρακτικές γνώσεις, τα χρονοδιαγράμματα, τη ρουτίνα και τη διαπαιδαγώγηση. Όλα αυτά κάνουν τα παιδιά των μεσοαστικών οικογενειών να αντιμετωπίζουν τις σπουδές τους με «ερασιτεχνική» διάθεση – ποιότητα που το (γαλλικό) εκπαιδευτικό σύστημα ανταμείβει. Αντίθετα, οι σπουδαστές, που προέρχονται από την εργατική τάξη, αποκτούν όλες τις γνώσεις τους μέσα στην τάξη και τη βιβλιοθήκη. Θέ-

λουν να βρουν αμέσως δουλειά, και γι' αυτό ο τρόπος που μελετούν είναι μονοκόμματος, δίχως έμπνευση, πραγματιστικός και κομπορμιστικός. Απασχολημένοι με το ζήτημα της επαγγελματικής τους αποκατάστασης, «δεν μπορούν ποτέ να καταφύγουν στον ερασιτεχνισμό των πιο εύπορων συναδέλφων τους» (1979: 62). Έτσι, δεν καταφέρνουν να υιοθετήσουν ποτέ τους κρυφούς κώδικες του πανεπιστημιακού συστήματος, οι οποίοι, όπως είναι φυσικό, δεν περιλαμβάνονται στα τυπικά προγράμματα σπουδών. Αυτό έχει ως συνέπεια να παίρνουν χαμηλούς βαθμούς και να κινδυνεύουν να εγκαταλείψουν τις σπουδές τους.

Μια σημαντική πτυχή της θεωρίας του Μπουρντιέ είναι η σημασία που αποδίδει στη μεταθεσιμότητα του πολιτισμικού κεφαλαίου. Σε αντίθεση με το κοινωνικό και οικονομικό κεφάλαιο, το πολιτισμικό χρειάζεται χρόνια για να αποκτηθεί και είναι βαθιά ριζωμένο στην αυτοσυνειδησία του καθενός. Αυτό σημαίνει ότι μπορεί να μπλοκάρει την κινητικότητα της κοινωνίας. Εκτός αυτού, ο Μπουρντιέ τονίζει με έμφαση το γεγονός ότι οι ομάδες προσπαθούν να μετατρέψουν τη μια μορφή κεφαλαίου σε άλλη, θέλοντας να παγιώσουν τη δύναμη της τάξης στην οποία ανήκουν. Επισημαίνοντας τις αλλαγές που είχαν σημειωθεί στη Γαλλία στα τέλη της δεκαετίας του 1960, οι Μπουρντιέ και Πασερόν υποστηρίζουν ότι η εισοδος των καπιταλιστικών κοινωνιών στη μεταβιομηχανική εποχή κατέστησε τα πανεπιστήμια ένα ισχυρό μέσο διατήρησης των κοινωνικών προνομίων. Ισχυρίζονται, μάλιστα, ότι «η μετατροπή του οικονομικού κεφαλαίου σε ακαδημαϊκό είναι μία από τις στρατηγικές της τάξης των επιχειρηματιών για να διατηρήσει τα προνόμια ορισμένων, αν όχι όλων, των κληρονόμων της» (1979: 79). Η γενική εικόνα της κοινωνίας, που δίνουν οι δύο αυτοί κοινωνικοί επιστήμονες, είναι αυτή ενός γενικευμένου αγώνα, στο πλαίσιο του οποίου οι τάξεις προσπαθούν να γίνουν κάτοχοι διαφόρων μορφών κεφαλαίου.

Πεδία

Το πολιτισμικό κεφάλαιο δεν λειτουργεί εν κενώ, αλλά στο πλαίσιο μιας ευρύτερης κοινωνικής δομής. Η έννοια του **πεδίου** (field) είναι κεντρικής σημασίας για το μοντέλο που χρησιμοποιεί ο Μπουρντιέ προκειμένου να περιγράψει τις πολύπλοκες κοινωνίες. Τα πεδία είναι διάφοροι τομείς της κοινωνικής ζωής, όπως οι τέχνες, η βιομηχανία, οι νόμοι, η ιατρική, η πολιτική και τα λοιπά. Σε καθένα από τα πεδία αυτά, τα άτομα αγωνίζονται για να αποκτήσουν δύναμη και να βελτιώ-

σουν την κοινωνική θέση τους. Στην προσπάθειά τους, λοιπόν, να αποκτήσουν και να αναπτύξουν τις ειδικές μορφές πολιτισμικού κεφαλαίου, που χρειάζονται για να πετύχουν στα πεδία αυτά, τα άτομα ευνοούνται ή μειονεκτούν ανάλογα με την έξη τους. Λιγότερο συνηθισμένο είναι να προσπαθήσουν να βελτιώσουν τη θέση τους, εκμεταλλευόμενοι το γόητρό τους, και να επενδύσουν το πολιτισμικό τους κεφάλαιο σε νέα εγχειρήματα. Ένας καθηγητής πανεπιστημίου, λόγου χάριν, που αποφασίζει να γίνει συγγραφέας ή δημοσιογράφος.

Αγώνες διεξάγονται συνεχώς ανάμεσα στα πεδία, τα υπο-πεδία και τα άτομα μέσα σε αυτά. Στις μελέτες του, που λαμβάνονται στο βιβλίο του με τον τίτλο *Field of Cultural Production*, ο Μπουρντιέ (1993 [1968-87]) παρατηρεί ότι υπάρχει μια μακρά ιστορία συγκρούσεων ανάμεσα στην «υψηλή» και τη «χαμηλή» κουλτούρα, ανάμεσα στα διάφορα είδη (π.χ., τέχνη εναντίον φωτογραφίας), αλλά και ανάμεσα στους καλλιτέχνες, για να νομιμοποιήσουν ή/και να επιβάλουν τη θέση τους. Οι διαμάχες για την αξία των πολιτισμικών προϊόντων εξυπηρετούν τον καθορισμό ή και την αμφισβήτηση των υπαρχόντων συνόρων και ιεραρχιών. Γράφει: «Η αξία των έργων τέχνης γενικότερα... είναι αποτέλεσμα των ακατάπαυστων και αναρίθμητων συγκρούσεων για την καθιέρωση του ενός ή του άλλου έργου» (1993: 79). Παρότι οι συγκρούσεις αυτές μπορεί να αφορούν τη συμβολική αξία του έργου τέχνης και να συνοδεύονται από μια ρητορική του τύπου «η τέχνη για την τέχνη», το όφελος είναι οικονομικό, με τους κυρίαρχους συγγραφείς ή καλλιτέχνες να μετατρέπουν το πολιτισμικό τους κεφάλαιο σε οικονομικό. Σύμφωνα με όσα γράφει ο Μπουρντιέ στο βιβλίο του *Homo Academicus* (1988 [1984]), το ίδιο σκληρές συγκρούσεις για την απόκτηση γόητρου συμβαίνουν και στα γαλλικά πανεπιστήμια. Εδώ, ο γάλλος κοινωνικός στοχαστής απομυθοποιεί την ιδέα ότι το ακαδημαϊκό πεδίο είναι ένας χώρος συντροφικής και ανιδιοτελούς δραστηριότητας. Επισημαίνει, λοιπόν, τα εξής:

- *Συγκρούσεις μεταξύ των ατόμων για τον έλεγχο ενός πεδίου.* Διαπιστώνουμε, για παράδειγμα, την προσπάθεια των τακτικών καθηγητών να διατηρήσουν την κυριαρχία τους, ελέγχοντας τους νέους διορισμούς, απονέμοντας διδακτορικούς τίτλους σε μεταπτυχιακούς φοιτητές, ορίζοντας τη σύνθεση διαφόρων επιτροπών, μειώνοντας τους αντιπάλους τους στις διάφορες συζητήσεις και ούτω καθεξής.
- *Συγκρούσεις ανάμεσα σε διαφορετικά στιλ δουλειάς ή πνευματι-*

κές προσεγγίσεις. Εδώ, ο Μπουρντιέ αναφέρει ως παράδειγμα μια μεγάλη δημόσια συζήτηση ανάμεσα στον Ρολάν Μπαρτ και τον Raymond Picard, στα μέσα της δεκαετίας του 1960. Δημιουργήθηκαν τότε δύο στρατόπεδα σχετικά με τον ορθό τρόπο ερμηνείας των κειμένων. Ο Μπαρτ υποστηριζόταν από τους δομιστές και την πνευματική πρωτοπορία της εποχής, ενώ ο Picard είχε τη στήριξη των παραδοσιακών. Ωστόσο, η διαμάχη αυτή δεν αφορούσε μόνο θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα. Ήταν μια πραγματική σύγκρουση ανάμεσα στα νέα και τα παλιά στρατόπεδα στο χώρο τόσο των κοινωνικών επιστημών, όσο και των επιστημών του ανθρώπου για το ποιος θα επιβάλει την πνευματική κυριαρχία και τη συμβολική εξουσία του.

- *Συγκρούσεις ανάμεσα στις επιστήμες και τις σχολές.* Ο Μπουρντιέ παρατηρεί, για παράδειγμα, ότι η άνοδος των κοινωνικών επιστημών αμφισβήτησε το μονοπώλιο της νομικής επιστήμης στο πεδίο του «στοχασμού και του λόγου πάνω στην κοινωνία». Παρ' όλα αυτά, η νομική επιστήμη κυριαρχεί. Ο Μπουρντιέ υποστηρίζει ότι ένας βασικός παράγοντας γι' αυτό μπορεί να είναι πολιτικός, γιατί στο πλαίσιο αυτό η γνώση βρίσκεται στην «υπηρεσία της τάξης και της εξουσίας». Αντίθετα, οι κοινωνικές επιστήμες αντιμετωπίζουν την τάξη και την εξουσία με τέτοιο τρόπο ώστε να «ανάγουν την κυρίαρχη τάξη πραγμάτων και το κράτος, μέσω της αναπόφευκτης ιστορικής σύγκρισης και της θεωρητικής μετάθεσης, στο καθεστώς μιας ειδικής περίπτωσης στην γκάμα των πραγματοποιημένων και πραγματοποιήσιμων δυνατοτήτων» (1988: 69). Οι δραστηριότητες αυτές (όπως η συγγραφή αυτού του βιβλίου) θεωρούνται «ανεύθυνες» από όσους βρίσκονται στην εξουσία, και έτσι, οι δεσμοί ανάμεσα στην κυβέρνηση, το κράτος και τη νομική επιστήμη γίνονται πιο στενοί.

Αποτίμηση του έργου του Μπουρντιέ

Οι οπαδοί του Μπουρντιέ υποστηρίζουν ότι το έργο του προσφέρει ένα από τα καλύτερα μοντέλα για την κουλτούρα που έχει σήμερα στη διάθεσή της η κοινωνική έρευνα. Κι αυτό, γιατί, χωρίς αμφιβολία, το έργο του αντιμετωπίζει με σχετική επιτυχία πολλά βασικά ζητήματα της σύγχρονης πολιτισμικής και κοινωνικής θεωρίας.

- Οι ιδέες του για το πολιτισμικό κεφάλαιο και την έξη μάς βοηθούν να διερευνήσουμε με επιτυχία τη μορφή και τη δομή της κουλτούρας.
- Ο Μπουρντιέ επισημαίνει τον αυτόνομο ρόλο της κουλτούρας και των πολιτισμικών συγκρούσεων στον προσδιορισμό τόσο των ατομικών όσο και των θεσμικών επιτευγμάτων.
- Το έργο του συνιστά μια εξαιρετικά σημαντική προσπάθεια να διατυπωθεί θεωρητικά η σχέση ανάμεσα στην κουλτούρα και το υποκείμενο της δράσης.

Ωστόσο, ο Μπουρντιέ δεν έχει μόνο θαυμαστές αλλά και πολλούς επικριτές. Οι τελευταίοι, μάλιστα, υποστηρίζουν ότι το έργο του δεν καταφέρει να μας δώσει όλα όσα υπόσχεται – ειδικά σε ό,τι αφορά στο δεύτερο και τρίτο από τα προαναφερθέντα σημεία. Όλοι σχεδόν οι πολέμιοί του ισχυρίζονται ότι ο Μπουρντιέ τονίζει με έμφαση τη δομή και το σύστημα αναπαραγωγής, βάζοντας σε δεύτερη μοίρα το υποκείμενο της δράσης και τον τυχαίο χαρακτήρα των αλλαγών. Ο William Sewell, για παράδειγμα, πιστεύει ότι η θεωρία του Μπουρντιέ αναγνωρίζει τη γνωστικότητα των ατόμων και την ικανότητά τους να «διακρίνουν και να αναπτύσσουν στρατηγικές». Ταυτόχρονα, όμως, εκφράζει τις αντιρρήσεις του για το γεγονός ότι υποβαθμίζει το ρόλο του υποκειμένου της δράσης, υποστηρίζοντας ότι «η έξη, τα σχήματα και οι πηγές γνώσης αλληλοαναπαράγονται τόσο απόλυτα ώστε και οι πιο πανούργες και αυτοσχέδιες πράξεις των ατόμων να αναπαράγουν αναγκαστικά τη δομή» (Sewell 1992: 15). Αυτό που θέλει να πει ο Sewell είναι ότι η θεωρία του Μπουρντιέ δεν μπορεί να εξηγήσει πώς μπορεί να συμβεί μια αλλαγή μέσα στο σύστημα. Κατά τον Sewell, ο Μπουρντιέ δίνει μεγαλύτερη έμφαση στις ομοιομορφίες μέσα στην έξη (αλλά και μεταξύ έξης και κοινωνικής δομής) παρά στις αντιφάσεις, τις ασυνέχειες και την πολιτισμική δημιουργικότητα. Επειδή η κουλτούρα και η δράση οδηγούν τελικά στην αντανάκλαση και την αναπαραγωγή των κοινωνικών δομών και ανισοτήτων, η θεωρία του Μπουρντιέ για την πρακτική καταλήγει να είναι αιτιοκρατική.

Μια άλλη ομάδα επικριτών του στρέφεται εναντίον της γενικότερης εφαρμογής των ευρημάτων της έρευνάς του. Οι Tony Bennett, Michael Emmison και John Frow (1999) επιχείρησαν να απαντήσουν στο *La distinction. Critique sociale du jugement* με μια έρευνά τους για το γούστο και την κατανάλωση πολιτισμικών αγαθών στην Αυστραλία στα μέσα της δεκαετίας του 1990. Ένα βασικό στοιχείο της έρευνάς τους ήταν ότι άλλες μεταβλητές (κυρίως η ηλικία και το φύλο) προσδιόριζαν

καλύτερα το γούστο των ανθρώπων, παρά η ταξική τους προέλευση. Εκτός αυτού, διαπίστωσαν ότι τα όρια ανάμεσα στην υψηλή και τη χαμηλή κουλτούρα ήταν λιγότερο στεγανά από όσο πίστευε ο Μπουρντιέ. Οι άνθρωποι με υψηλή κοινωνική θέση είχαν γούστα που πολλές φορές ήταν αντιδιαμετρικά. Για παράδειγμα, δεν άκουγαν μόνο κλασική αλλά και λαϊκή μουσική. Παρά το γεγονός ότι οι αλλαγές αυτές αντανακλούν την εξισωτική τάση της αυστραλιανής κοινωνίας ή την είσοδο ορισμένων χωρών στη μεταβιομηχανική εποχή (οι έρευνες του Μπουρντιέ διεξήχθησαν στη Γαλλία τη δεκαετία του 1960), είναι πιθανό ότι το ταξικό μοντέλο του τελευταίου δεν του επέτρεπε να εξετάσει και αυτές τις δυνατότητες.

Το έργο της Michèle Lamont (1992) δείχνει ότι πρέπει να είμαστε πολύ προσεκτικοί όταν προσπαθούμε να βγάλουμε γενικά συμπεράσματα βασιζόμενοι στις συνθήκες που επικρατούσαν στη Γαλλία τη δεκαετία του 1960. Η μελέτη της, η οποία περιελάμβανε πολλές συνεντεύξεις γάλλων και αμερικανών διευθυντών και επαγγελματιών, επιχείρησε να ορίσει τον «αξιόλογο άνθρωπο». Τα συμπεράσματα της μελέτης αυτής ήταν ότι, για να εκτιμηθεί η προσωπική αξία ενός ανθρώπου, δεν χρησιμοποιούνταν μόνο το πολιτισμικό και οικονομικό κεφάλαιο του Μπουρντιέ, αλλά και διάφορα ηθικά κριτήρια. Επίσης, διαπίστωσε σημαντικές διαφορές μεταξύ των Γάλλων και των Αμερικανών στον τρόπο αξιολόγησης των ανθρώπων. Ενώ οι πρώτοι έδιναν μεγαλύτερη σημασία στην κουλτούρα, οι Αμερικανοί πίστευαν περισσότερο στο χρήμα. Επιπλέον, η Lamont ανακάλυψε ότι οι τρόποι που οι άνθρωποι κάνουν διακρίσεις και χαράζουν τα συμβολικά σύνορα, εξαρτώνται και από άλλους παράγοντες, όπως το επάγγελμά τους. Για παράδειγμα, όσοι εργάζονται στο πανεπιστήμιο ή σε άλλα πνευματικά ιδρύματα, έχουν την τάση να δίνουν μεγαλύτερη σημασία στην πολιτισμική διάκριση από αυτούς που κάνουν πιο πρακτικά επαγγέλματα. Η Lamont χρησιμοποιεί τα στοιχεία αυτά για να ασκήσει κριτική στο έργο του Μπουρντιέ, υποστηρίζοντας ότι ο γάλλος κοινωνικός στοχαστής «στηρίζεται πολύ σε στάσεις και συμπεριφορές, οι οποίες δεν είναι καν γαλλικές, αλλά αποκλειστικά παριζιάνικες και, ως εκ τούτου, δίνει υπερβολική σημασία στα πολιτισμικά όρια» (1992: 181). Τον επικρίνει ακόμα ότι η θεωρία του είναι επηρεασμένη από τις προσωπικές εμπειρίες του, καθώς «έχει την τάση να γενικεύει τα όσα συμβαίνουν στον στενό κύκλο της γαλλικής ιντελιγκέντσιας, μέσα στον οποίο ζει» (1992: 186). Κατά την Lamont, ο Μπουρντιέ έχει κατά του διάφορα σταθερά, ανταγωνιστικά και κλειστά συστήματα διάκρισης. Αυτό που χρειαζόμαστε πάνω από όλα, μας λέει η Lamont, είναι

ένα μοντέλο, το οποίο θα έχει τη δυνατότητα να διερευνά με εμπειρικό τρόπο «ανοιχτά σημειωτικά και κοινωνικά πεδία που αλλάζουν διαρκώς και διεισδύουν το ένα μέσα στο άλλο» (1992: 183), καθώς επίσης και τους τρόπους με τους οποίους τα άτομα τοποθετούνται σε σχέση με αυτά (τα πεδία) σε διάφορα κοινωνικά πλαίσια.

Άντονυ Γκίντενς

Η θεωρία του Άντονυ Γκίντενς (Anthony Giddens) για τη «δομοποίηση» είναι ευρέως γνωστή ως μια από τις πιο σημαντικές προσπάθειες για την υπέρβαση της διάκρισης ανάμεσα στο μικροεπίπεδο και το μακροεπίπεδο μέσω της καλύτερης αξιολόγησης του ρόλου που παίζει η κουλτούρα στην κοινωνική ζωή. Παρότι ο Γκίντενς δεν κάνει εκτεταμένη χρήση της λέξης «κουλτούρα» και δεν έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα με τη σύνθεση και το περιεχόμενό της, το έργο του τονίζει εμφαντικά το ρόλο της ερμηνείας και του νοήματος στην ανθρώπινη ζωή. Γι' αυτό και πρέπει να θεωρηθεί ως μια σημαντική παρέμβαση στο πεδίο της πολιτισμικής θεωρίας. Η θεωρητική σύλληψή του εκφράζεται καλύτερα στο έργο του με τον τίτλο, *The Constitution of Society* (Giddens 1984). Ο Γκίντενς δέχεται ότι τόσο τα μοντέλα της δράσης όσο και εκείνα της δομής είναι εξίσου προβληματικά. Γράφει: «Αν οι ερμηνευτικές κοινωνιολογίες θεμελιώνονται πάνω στον ιμπεριαλισμό του υποκειμένου, ο λειτουργισμός και ο δομισμός προτείνουν έναν ιμπεριαλισμό του κοινωνικού αντικειμένου» (1984: 2). Στην προσπάθειά του να υπερβεί τον δυϊσμό αυτό, προτείνει να σκεφτούμε τη δομή και το υποκείμενο της δράσης ως μια **δυναδικότητα** (duality), όπως λέει, στο πλαίσιο της οποίας το ένα μέρος υποστηρίζει το άλλο. Η θεωρία του είναι μάλλον το άθροισμα ορισμένων εντυπωσιακών ιδεών, παρά ένα κλειστό θεωρητικό σύστημα όπως αυτό του Πάρσονς ή του Χάμπερμας.

Στον πυρήνα της βρίσκεται ένα μοντέλο για το ενεργό και δημιουργικό ανθρώπινο υποκείμενο. Ο Άγγλος στοχαστής στρέφεται με σφοδρότητα εναντίον της άποψης ότι οι άνθρωποι είναι ανδρείκελα που εκτελούν κανόνες και εξωτερικές δομές (όπως είναι τα «κοινωνικά γεγονότα» του Ντυρκέμ). Ταυτόχρονα, προσπαθεί να αποστασιοποιηθεί από τον χωρίς όρια ατομικισμό και υποκειμενισμό της εθνομεθοδολογίας και της φαινομενολογίας. Σε μια προσπάθεια να βρει το δρόμο του ανάμεσα στις θεωρητικές αυτές απόψεις, ο Γκίντενς υποστηρίζει ότι η δομή πρέπει να γίνει αντιληπτή ως ένα εσωτερικό στοιχείο του

ατόμου και όχι ως κάτι εξωτερικό. Επιμένει ότι, σε τελευταία ανάλυση, οι θεσμοί και τα κοινωνικά συστήματα (αυτά που, συνήθως, εκλαμβάνουμε ως δομή) δεν είναι τίποτα περισσότερο από το άθροισμα στοχαστικών πράξεων, τις οποίες κάνουν άνθρωποι με σάρκα και οστά. Η δομή, για τον Γκίντενς, υπάρχει δυνητικά στα μοντέλα σκέψης και τα μνημονικά ίχνη, και, από την άποψη αυτή, έχει μάλλον ενισχυτικό παρά περιοριστικό χαρακτήρα. Ο Γκίντενς ισχυρίζεται ότι συγκροτείται από **κανόνες και πόρους** (rules and resources) (γνώση, δεξιότητες, επαγγελματικές ικανότητες – όλα όσα αντιλαμβανόμαστε ως κουλτούρα με μια διευρυμένη έννοια), που οι άνθρωποι αποκτούν κατά τη διάρκεια της κοινωνικοποίησής τους. Μεγάλο μέρος της κοινωνικής ζωής περιστρέφεται γύρω από πρακτικές, μέσω των οποίων οι άνθρωποι χρησιμοποιούν στοχαστικά τους κανόνες αυτούς και τα μέσα στη ζωή τους. Παρότι η εφαρμογή αυτή μπορεί να είναι μετασχηματιστική, τις πιο πολλές φορές οδηγεί στην αναπαραγωγή των σταθερών θεσμικών πλαισίων. Σε μια φράση του, η οποία μνημονεύεται πολύ συχνά, ο Γκίντενς υποστηρίζει ότι η δομή είναι τόσο «το μέσο, όσο και το αποτέλεσμα» της πράξης. Είναι το μέσο, στο μέτρο που η ανθρώπινη πράξη θα ήταν αδύνατη ή και χαοτική χωρίς την εσωτερίκευση της γνώσης και των δεξιοτήτων. Είναι, όμως, και το αποτέλεσμα, στο βαθμό που ευρύτερα πολιτισμικά μοντέλα αναπαράγονται καθώς χρησιμοποιούνται. Η ιδέα της **δομοποίησης** (structuration) εκλαμβάνει την κοινωνική ζωή ως μια διαδικασία που συνδέει τις ατομικές πράξεις με τις κοινωνικές δυνάμεις.

Εκτός από την κοινή γνώση και την κουλτούρα, ο Γκίντενς υποστηρίζει ότι υπάρχει ένας ακόμα λόγος που οι ανθρώπινες πράξεις έχουν την τάση να αναπαράγουν την κοινωνική τάξη. Ισχυρίζεται ότι οι άνθρωποι νιώθουν την ανάγκη να εμπιστευθούν κάποιον και φοβούνται την αβεβαιότητα. Την τάση αυτή των ανθρώπων την αποκαλεί **υπαρξιακή ασφάλεια** (ontological security). Κατά τον Γκίντενς, μεγάλο μέρος της κοινωνικής ζωής καθίσταται συμβατική και αναμενόμενη για να νιώθουν οι άνθρωποι ασφαλείς και να μπορούν να διαμορφώσουν καλύτερες σχέσεις με τους άλλους. Υποστηρίζει, μάλιστα, ότι το έργο του Γκόφμαν για τις μικροτελετουργίες και τις διαπροσωπικές σχέσεις (βλ. σσ. 109-15) συνέλαβε το δυναμικό αυτό παιχνίδι της αμοιβαίας ασφάλειας. Τα «εθνομεθοδολογικά πειράματα» του Γκάρφινκελ (βλ. σσ. 121-23), αντίθετα, απέδειξαν πόσο γρήγορα αυξάνεται η ανησυχία (και οι ποινές) από τη στιγμή που θα παραβιαστούν τα συμβατικά μοντέλα κοινωνικής αλληλεπίδρασης.

ANTONY ΓΚΙΝΤΕΝΣ (1938-)

Ο Γκίντενς γεννήθηκε στο Λονδίνο και μετά από μέτριες γυμνασιακές σπουδές γράφτηκε στο Πανεπιστήμιο Χαλ (Hull University). Εκεί ήρθε για πρώτη φορά σε επαφή με την κοινωνιολογία και διαπίστωσε ότι έχει μια κλίση στον τομέα αυτό. Έκανε μεταπτυχιακά στην Οικονομική Σχολή του Λονδίνου (London School of Economics) και, κατόπιν, διορίστηκε καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Λέστερ, όπου δίδασκε ήδη ο Νόρμπερτ Ελίας. Παρότι η επιρροή που άσκησε ο τελευταίος στον Γκίντενς αμφισβητείται, είναι προφανές ότι και οι δύο θέτουν παρόμοια θεωρητικά ερωτήματα για τη σχέση ανάμεσα στα άτομα, την κουλτούρα και την κοινωνία. Στη συνέχεια, ο Γκίντενς κατέλαβε ακόμα πιο σημαντικές θέσεις τόσο στο Κέιμπριτζ (Cambridge) όσο και στην Οικονομική Σχολή του Λονδίνου. Τη δεκαετία του 1990, μάλιστα, έγινε σύμβουλος του βρετανού πρωθυπουργού Τόνυ Μπλερ. Πολλές από τις ιδέες του Γκίντενς για μια πολιτική πέραν της Αριστεράς και της Δεξιάς, ταίριαζαν με το όραμα του Μπλερ για μια «Νέα Αριστερά» απαλλαγμένη από σοσιαλιστικές επιρροές.

Πηγή: Bryant και Jary 1991.

Η θεωρία της δομοποίησης έχει δεχτεί κριτικές από διάφορες πλευρές. Παρότι οι επικριτές της συμφωνούν ότι πρόκειται για ένα σπουδαίο θεωρητικό εγχείρημα, λίγοι είναι εκείνοι που δέχονται ότι ο Γκίντενς έλυσε το πιο δύσκολο, ίσως, πρόβλημα της σύγχρονης κοινωνικής και πολιτισμικής θεωρίας. Τα συνηθέστερα αρνητικά σχόλια είναι τα εξής:

- Η θεωρία είναι πολύ βολονταριστική και ιδεαλιστική. Υποτιμά τα κατασταλτικά και περιοριστικά χαρακτηριστικά, τόσο του πολιτισμού (π.χ., ως ηγεμονίας) όσο και των θεσμών (π.χ., ταξικές ή φυλετικές ανισότητες). Ο Γκίντενς μοιάζει να πιστεύει ότι η κοινωνία θα μπορούσε, πράγματι, να αλλάξει, αν οι άνθρωποι σκέφτονταν και ενεργούσαν διαφορετικά, χρησιμοποιώντας δημιουργικά τη «δομή» που έχουν μέσα στο κεφάλι τους.
- Όπως επισημαίνει ο Sewell (1992), ο Γκίντενς αποτυγχάνει να διαφοροποιήσει επαρκώς τα πολιτισμικά μέσα (γνώση, δεξιότητες) από τα υλικά (χρήμα, όπλα, εξουσία). Υπάρχουν μεγάλες διαφορές ανάμεσά τους, τόσο από την άποψη του οντολογικού καθεστώτος τους, όσο και από την άποψη της δυνατότητάς τους να επηρεάζουν την κοινωνική ζωή.
- Ο ορισμός του για τη «δομή» είναι μη συμβατικός. Αντί να επιλύ-

σει το πρόβλημα της δομής και του υποκειμένου της δράσης, μιλάει συνέχεια γι' αυτό, θέτοντάς το εκ νέου με έναν πιο ιδιουσυγκρασιακό τρόπο.

Νεωτερικότητα, ταυτότητα και διακινδύνευση

Τη δεκαετία του 1990, ο Γκίντενς μετατόπισε το ενδιαφέρον του από τη θεωρία της δομοποίησης στις σύγχρονες κοινωνικές αλλαγές και την επίδρασή τους στον εαυτό. Στο έργο του *Modernity and Self-Identity* (Giddens 1991), υποστηρίζει ότι έχουμε μεταβεί σε μια μεταπαραδοσιακή τάξη πραγμάτων, στο πλαίσιο της οποίας έχουν αυξηθεί οι αμφιβολίες αλλά και οι επιλογές. Στην κατάσταση αυτή, είμαστε υποχρεωμένοι να οικοδομήσουμε στοχαστικά τον εαυτό μας και να μην ακολουθήσουμε τυφλά μια ταυτότητα ή έναν ρόλο που έχει ραφτεί ειδικά για μας. Η διαδικασία αυτή προϋποθέτει τη χρήση της γνώσης και των **εξειδικευμένων συστημάτων** (expert systems), ψυχολόγοι, σύμβουλοι, επαγγελματίες, εγχειρίδια με συμβουλές κ.λπ., με τη βοήθεια των οποίων τα άτομα «προσπαθούν να αποφασίσουν μέσα από μια μεγάλη ποικιλία επιλογών» (1991: 5). Εδώ τονίζονται οι τρόποι που τα άτομα επιλέγουν ταυτότητες, χρησιμοποιώντας τα διαθέσιμα στοιχεία. Η διαδικασία αυτή μπορεί να περιλαμβάνει τις ευφυείς, εμπρόθετες και στοχαστικές προσπάθειες των ατόμων να κατασκευάσουν μια ικανοποιητική βιογραφία, να συνάψουν στενές σχέσεις με τους άλλους και να αναπτύξουν το σώμα και το νου τους.

Η άποψη αυτή έχει πολλά θετικά στοιχεία, αφού παρουσιάζει τα άτομα να κάνουν ενεργό χρήση των πολιτισμικών μέσων προκειμένου να καλλιεργηθούν και να φτάσουν σε κάποιας μορφής αυτοπραγμάτωση. Γι' αυτό το λόγο, η θέση του Γκίντενς διαφέρει από εκείνη της κριτικής θεωρίας, η οποία έχει την τάση να αντιλαμβάνεται την επικέντρωση του συγχρόνου ατόμου στον εαυτό του ως σύμπτωμα μιας γενικότερης πολιτισμικής αδιαθεσίας που προωθείται από τον καπιταλισμό (βλ. σσ. 315-17). Σχολιάζοντας, για παράδειγμα, τη θεωρία του Κρίστοφερ Λας (Christopher Lasch) για τον γενικευμένο ναρκισσισμό, ο Γκίντενς υποστηρίζει ότι «τα άτομα εμφανίζονται παθητικά στις αντιδράσεις τους – εν προκειμένω στην εικονοποιία των διαφημίσεων... Ωστόσο, όσο ισχυρές και να είναι οι δυνάμεις της εμπορευματοποίησης, σπάνια οι πληθυσμοί, που επηρεάζονται από αυτές, τις αποδέχονται παθητικά» (1991: 179). Για τον Γκίντενς, ο πολλαπλασιασμός των

εικόνων και των αγαθών υπό το καπιταλιστικό καθεστώς έχει την τάση να διευρύνει τα όρια του εαυτού παρό να τα στενεύει: «Η πολλαπλότητα των επιλογών οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στις διαδικασίες εμπορευματοποίησης» (1991: 200). Επιπλέον, αντιμετωπίζει την προσέγγιση αυτή ως μια προσπάθεια καταπολέμησης των μεταδομιακών θεωριών που υποστήριζαν ότι ο εαυτός έχει αποκεντρωθεί ή διασκορπιστεί (βλ. σσ. 190-92) από τους διάφορους λόγους. Γι' αυτό και πιστεύει ότι η αναζήτηση ενός αυθεντικού εαυτού είναι πιο κρίσιμη από ποτέ.

Ο άγγλος κοινωνικός στοχαστής εστιάζει την προσοχή του στη σχέση ανάμεσα στο καθήκον μας να κατασκευάσουμε τον εαυτό και τη δημιουργία της **κοινωνίας της διακινδύνευσης** (risk society). Η έννοια αυτή συνδέεται κυρίως με το έργο του γερμανού κοινωνιολόγου Ulrich Beck (1992: επίσης Beck, Giddens και Lash 1994). Ο Μπεκ υποστηρίζει ότι με την επιδείνωση των οικολογικών προβλημάτων, οι άνθρωποι άρχισαν να συνειδητοποιούν ότι ζουν σε μια εποχή αυξημένου κινδύνου και έντονης αστάθειας. Διαπιστώνει ότι προβλήματα, όπως το φαινόμενο του θερμοκηπίου και η μόλυνση της ατμόσφαιρας από τα πυρηνικά απόβλητα και τα φυτοφάρμακα, ενέχουν άγνωστους και απροσδιόριστους κινδύνους. Ο Γκίντενς συμφωνεί με τον Beck ότι η κοινωνία του ρίσκου είναι προϊόν της βιομηχανικής ανάπτυξης, αν και κανείς δεν την επιδίωξε. Αποτελεί ένα είδος συνέχειας των νεωτερικών κοινωνιών και δεν σηματοδοτεί μια ρήξη μαζί τους, όπως πιστεύουν κάποιοι μεταδομιστές. Μπορεί, επίσης, να θεωρηθεί ως σύμπτωμα μιας γενικότερης μετατόπισης της σύγχρονης κοινωνίας προς πιο αυξημένα επίπεδα στοχαστικότητας και αυτοκριτικής ή ως μια διαδικασία συνδεδεμένη με την εξάλειψη των παραδοσιακών δομών και την ανάδυση διεργασιών που ο Γκίντενς και οι μελετητές αυτής της τάσης αποκαλούν **ανακλαστικό εκσυγχρονισμό** (reflexive modernization) (Beck, Giddens και Lash 1994).

Ενώ το έργο του Μπεκ επικεντρώνεται στο θετικό μετασχηματιστικό δυναμικό της πολιτικής του ρίσκου (μεταεθνικής, «πράσινης», εναλλακτικής και βαθύτατα λαϊκής), που προκύπτει από τους περιβαλλοντικούς κινδύνους, ο Γκίντενς εστιάζει την προσοχή του στους τρόπους μέσω των οποίων η επίγνωση του βιογραφικού ρίσκου οδηγεί το άτομο στην απόφαση να αυτοαναλυθεί και να μετασχηματιστεί. Επισημαίνει ότι η νεωτερικότητα σημείωσε μεγάλη επιτυχία στην αντιμετώπιση πολλών κινδύνων που απειλούσαν τους ανθρώπους στην καθημερινή τους ζωή. Οι μεγάλοι κίνδυνοι, οι οποίοι δημιούργησαν τόσα προβλήματα στις προνεωτερικές κοινωνίες, όπως οι μολυσματικές ασθένειες,

η πείνα και οι κακές καιρικές συνθήκες, ετέθησαν υπό έλεγχο. Ωστόσο, για τον εαυτό υπάρχουν πολλές επιλογές και αβεβαιότητες που πρέπει να αντιμετωπιστούν, καθώς η βιογραφία απελευθερώνεται από την παράδοση/απονομή, και τα συστήματα των ειδικών προσφέρουν συχνά αντιφατικές συμβουλές. Αυτό, ιδιαίτερα, συμβαίνει κατά τη διάρκεια «μοιραίων στιγμών» (ο όρος ανήκει στον Γκόφμαν) στη βιογραφία ενός ατόμου. Οι στιγμές αυτές μπορεί να αφορούν τη ζωή ενός ανθρώπου, τις σχέσεις του και ζητήματα υγείας. Σε παρόμοιες καταστάσεις, τα άτομα νιώθουν αβεβαιότητα και πρέπει να βρουν μόνα τους το δρόμο που πρέπει να ακολουθήσουν. Γράφει: «Η ζωή σε έναν εκκοσμικευμένο πολιτισμό της διακινδύνευσης είναι μια εγγενώς ανησυχητική κατάσταση... Οι φόβοι γεννιούνται από τον ίδιο τον υπολογισμό του ρίσκου, καθώς επίσης και από το πρόβλημα της αντιμετώπισης των απίθανων ενδεχομενικοτήτων, έτσι ώστε να μπορούμε να σχεδιάσουμε τη ζωή μας με κάποιο εφικτό τρόπο» (1991: 181-82). Από την κατάσταση αυτή μπορεί να αναδυθεί μια «πολιτική ζωής» που θα επικεντρωθεί σε ζητήματα ταυτότητας, ύφους ζωής και υπαρξιακής ηθικής. Στο έργο του *Beyond Left and Right*, ο Γκίντενς (1994) μάς διαβεβαιώνει ότι η πολιτική δεν αφορά πλέον την ταξική διαστρωμάτωση της κοινωνίας ή την κατανομή του πλούτου, αλλά τις συμβολικές εικόνες, τις ταυτότητες και τα ηθικά οράματα.

Νόρμπερτ Ελίας

Όπως και ο Μπουρντιέ, ο Νόρμπερτ Ελίας (Norbert Elias) βλέπει τον εαυτό ως βασικό μέσο για να εντάξει το υποκείμενο της δράσης στην πολιτισμική θεωρία. Η προσέγγισή του είναι ιστορική και ακολουθεί το δρόμο που χάραξε ο νεωτερικός εαυτός στη διάρκεια των τελευταίων αιώνων. Στο σπουδαιότερο έργο του, *Über den Prozess der Zivilisation*, ο Ελίας (1978, 1982 [1939]) μελέτησε τα βιβλία τα σχετικά με τους τρόπους και τους κανόνες συμπεριφοράς των τελευταίων αιώνων, δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στις πιο «ζωώδεις» βιολογικές λειτουργίες του ανθρώπου, όπως το φαγητό, η αφόδευση, το ρέψιμο και το κλάσιμο. Συγκρίνοντας κείμενα διαφορετικών εποχών, ο Ελίας παρατήρησε ότι, με τον καιρό, οι απαγορεύσεις αυξάνονταν. Σε βιβλία, για παράδειγμα, της εποχής του Μεσαίωνα, υπήρχε η σύσταση να μην ξαναβάζουν οι συνδαιτυμόνες μισομασημένα φαγητά στην πιατέλα σερβιρίσματος, να μην καθαρίζουν τη μύτη τους με τα ρούχα τους και να

μην αποδεύουν στους διαδρόμους ή στα δωμάτια του σπιτιού. Τον 19ο αιώνα θεσπίστηκαν πολύπλοκοι κανόνες για τους τρόπους χρήσης των μαχαιροπίρουνων, τον έλεγχο των διαφόρων σωματικών λειτουργιών και ούτω καθεξής. Ο Ελίας διαπιστώνει την ύπαρξη μιας πολιτισμικής τάσης που αντιμετωπίζει όλο και περισσότερα πράγματα ως άξεστα και αηδιαστικά. Επιπλέον, τα πράγματα αυτά δεν θα έπρεπε να γίνονται σε κοινή θέα. Γι' αυτό και άρχισαν να κατασκευάζονται ξεχωριστές κρεβατοκάμαρες, τουαλέτες και τα λοιπά. Ο Ελίας αναφέρεται ακόμα στους αυξανόμενους κοινωνικούς περιορισμούς σχετικά με τη χρήση βίας. Στις μεσαιωνικές κοινωνίες, οι άνθρωποι απολάμβαναν τη χρήση βασανιστηρίων στη διάρκεια του πολέμου, τις δημόσιες εκτελέσεις και τις λαϊκές γιορτές. Ήταν πιο αυθόρμητοι και τσακώνονταν για ψύλλου πήδημα. Στις μέρες μας, αντίθετα, η βία και οι σκοτωμοί υπόκεινται σε αυστηρούς κανόνες και, συνήθως, γίνονται σε κλειστούς χώρους. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι εκτελέσεις των καταδικασμένων σε θάνατο και τα σφαγεία των ζώων.

ΝΟΡΜΠΕΡΤ ΕΛΙΑΣ (1897-1990)

Ο Νόρμπερτ Ελίαν έζησε μια μακρά και περιπετειώδη ζωή. Γεννήθηκε στο Μπρεσλάου της Πολωνίας, αλλά οι γονείς του ήταν Εβραίοι γερμανικής καταγωγής. Συμμετείχε στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και, στη συνέχεια, σπούδασε ιατρική, την οποία πολύ σύντομα εγκατέλειψε για χάρη της φιλοσοφίας. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920 πήγε στη Χαϊδελβέργη, όπου και στράφηκε στην κοινωνιολογία. Σπούδασε κοντά στον Άλφρεντ Βέμπερ, αδελφό του Μαξ Βέμπερ, και τον Καρλ Μανχάιμ, μελετώντας τον πολιτισμό και τη σχέση του με τις ιστορικές διαδικασίες μακράς διάρκειας. Το 1929 πήγε μαζί με τον Μανχάιμ στη Φραγκφούρτη, όπου ήρθε σε επαφή με τα άλλα μέλη της Σχολής της Φραγκφούρτης (Frankfurt School). Μετά την άνοδο του ναζισμού, ο Ελίαν πήγε πρώτα στο Παρίσι και, κατόπιν, στο Λονδίνο, όπου έζησε μέσα στη φτώχεια. Εκεί, έγραψε το *Über den Prozess der Zivilisation*, που είναι το σημαντικότερο βιβλίο του. Ακολούθησε μια περίοδος, στη διάρκεια της οποίας έκανε πολλές κακοπληρωμένες δουλειές, προτού καταλάβει το 1954 μια θέση πλήρους απασχόλησης στο Πανεπιστήμιο του Λέστερ (University of Leicester) σε ηλικία 57 ετών. Ωστόσο, μόνο μετά την ανατύπωση και τη μετάφραση του προαναφερθέντος βιβλίου του τη δεκαετία του 1960 και του 1970, αναγνωρίστηκε ως σημαντικός στοχαστής.

Πηγή: Mennell 1992: 3-26.

Ο Ελίας διαπιστώνει την ανάδυση μιας διαφορετικής αντίληψης για τον εαυτό μέσα από τις αλλαγές αυτές. Παρατηρεί ότι, σε προγενέστερες περιόδους, οι άνθρωποι είχαν λιγότερο ανεπτυγμένη την αίσθηση της ατομικότητάς τους, της ντροπής και της αμηχανίας. Αργότερα, ένιωθαν περισσότερο την ανάγκη να προστατεύσουν τον εαυτό τους, να επιτηρήσουν τα όριά του και να τον διαχωρίσουν από την πιο αυθόρμητη ζωώδη πλευρά τους. Στη διαδικασία αυτή εντάσσεται και η ανάπτυξη μιας ιδιαίτερης ικανότητας για αυτοσυγκράτηση και αυτοέλεγχο. Ο Ελίας, λοιπόν, υποστηρίζει ότι προσωπικότητα και πολιτισμός πάνε μαζί, με τον πολιτισμό να μας εφοδιάζει με μια διαφορετική αντίληψη για τον εαυτό και τη συναισθηματική μας ζωή.

Χαρακτηριστικό στοιχείο του έργου του είναι ότι προσφέρει μια ισχυρή κοινωνιολογική ερμηνεία της γέννησης του νέου αυτού εαυτού, συνδέοντάς τη με τις διαδικασίες συγκρότησης των νεότερων κρατών. Καθώς η Ευρώπη έβγαινε από το σχετικό χάος των μεσαιωνικών χρόνων, διαμορφώθηκαν μεγαλύτερα και πιο συγκεντρωτικά κράτη, τα οποία απέκτησαν ένα είδος μονοπωλίου στην άσκηση της βίας, ενώ εγκαινίασαν και μια πολιτική εσωτερικής ειρήνευσης, που οδήγησε στην εξάλειψη των φέουδων και των εμφύλιων συγκρούσεων. Οι παλιοί πολέμαρχοι έγιναν αυλικόι που διαγωνίζονταν, με «πολιτισμένο» πλέον τρόπο, για να αποκτήσουν την εύνοια του βασιλιά και μια καλύτερη θέση στην αυλή του. Σε ένα κοινωνικό πλαίσιο, όπου οι πολύπλοκες τελετουργικές συμπεριφορές και οι λεπτοί τρόποι αντανakλούσαν το βαθμό και τη θέση που είχε καθένας μέσα σε αυτό, οι άνθρωποι συνειδητοποίησαν την ανάγκη να συμπεριφέρονται βάσει ενός ιδιαίτερα αυστηρού τυπικού. Γι' αυτό και απέρριπταν κάθε άξεστη, βίαιη και ζωώδη συμπεριφορά. Για να το κάνουν, όμως, αυτό, έπρεπε «να ελέγξουν τα αισθήματά τους και να αποκτήσουν αυτοπειθαρχία» (1982: 7). Όσοι είχαν μια μεσαιωνική αντίληψη για τον εαυτό, δεν θα μπορούσαν να επιβιώσουν για πολύ σε ένα περιβάλλον όπου οι λεπτοί τρόποι αλληλοστηρίζονταν με τις ίντριγκες. Ο Ελίας (1982: 4) γράφει ότι: «Δεν είναι απλή σύμπτωση πως την εποχή που ο βασιλιάς ή ο πρίγκιπας γίνεται απόλυτος μονάρχης... ο εκπολιτισμός της συμπεριφοράς εντείνεται». Μετά την υιοθέτησή τους από τις βασιλικές αυλές, οι νέες αυτές ιδέες για τους τρόπους συμπεριφοράς και τον εαυτό διαχύθηκαν σταδιακά στις κατώτερες τάξεις. Στις μέρες μας, οι διαδικασίες εκκοινωνισμού των παιδιών δημιουργούν άτομα με μεγάλες δυνατότητες αυτοπειθαρχίας και αυτοελέγχου.

Το έργο του Ελίας αποτελεί ένα εξαιρετικά σπάνιο δείγμα επιστη-

μονικής έρευνας που συνδυάζει τη μακροκοινωνιολογία με τη μικροκοινωνιολογία (βλ. Mennell 1992: 94-95). Όπως λέει και ο ίδιος: «Για να κατανοήσουμε και να εξηγήσουμε τις διαδικασίες του πολιτισμού, πρέπει να διερευνήσουμε... το μετασχηματισμό της δομής όχι μόνο της προσωπικότητας των ανθρώπων αλλά και της κοινωνίας» (1982: 287). Η ανάλυσή του καλύπτει μια ολόκληρη σειρά κοινωνικών φαινομένων, από τις συγκινήσεις του ατομικού εαυτού μέχρι τις μείζονες ιστορικές αλλαγές της πολιτικής τάξης πραγμάτων. Πέραν της εμπειρικής αυτής έρευνας, η ανάλυση του Ελίας μάς βοηθά να στοχαστούμε τη σχέση του υποκειμένου της δράσης με τον πολιτισμό και την κοινωνία. Αυτό που υποστηρίζει ο γερμανός κοινωνιολόγος είναι ότι το υποκείμενο της δράσης μετασχηματίστηκε με το πέρασμα των αιώνων. Ενώ παλιότερα το βασικό κίνητρό του ήταν το ένστικτο και οι έντονες συγκινήσεις, αργότερα απέκτησε μεγαλύτερη αυτοσυνειδησία και στοχαστικότητα. Με τον τρόπο αυτό, στη θέση της ελεύθερης έκφρασης των φυσικών ενστίκτων αναπτύχθηκε ένα διαφορετικό είδος ελευθερίας, στο πλαίσιο της οποίας το άτομο προσπαθεί να ελέγξει τα ένστικτά του, ρυθμίζοντας ανάλογα τη συμπεριφορά του. Οι αλλαγές αυτές στο ατομικό επίπεδο αντανακλούν, αλλά και καθιστούν δυνατούς, τους μετασχηματισμούς στο επίπεδο του πολιτισμού και της κοινωνίας. Για τον Ελίας, δεν είχε νόημα να αναπτύξει μια θεωρία που θα ευνοούσε το ένα ή το άλλο επίπεδο. Κι αυτό γιατί το άτομο, ο πολιτισμός και η κοινωνία συνδέονται μεταξύ τους με πολύπλοκα και συνεχώς μεταβαλλόμενα δίκτυα αλληλεξάρτησης. Ο Ελίας αναφέρεται συχνά σε μια **σχηματοποιητική** (figurational) ή **διαδικαστική κοινωνιολογία** (process sociology), η οποία θα παρείχε το μοντέλο ανάπτυξης των διαδικασιών αυτών. Ο Ελίας υποστηρίζει ότι οι περισσότερες κοινωνικές θεωρίες οδήγησαν σε μια αποστεωμένη, στατική και πραγματοποιημένη αντίληψη για την κοινωνία, ενώ η δική του αναδεικνύει την τάση για αλλαγή, τις αμοιβαίες σχέσεις των κοινωνικών παραγόντων και την ανάγκη εμπειρικής τεκμηρίωσης.

*Εμπειρική έρευνα με επιρροές από τον Μπουρντιέ,
τον Γκίντενς και τον Ελίας*

Παρά το γεγονός ότι το θεωρητικό έργο του Μπουρντιέ δεν έχει γίνει ακόμα ομόθυμα αποδεκτό, ελάχιστοι αμφιβάλλουν ότι είναι ο πιο πολυσυζητημένος από τους τρεις προαναφερθέντες κοινωνικούς στοχα-

στές σε ό,τι αφορά την εμπειρική έρευνα του πολιτισμού και της κοινωνίας. Μολονότι οι κοινωνικές έρευνες, που έχουν επηρεαστεί από τον Μπουρντιέ, εκτείνονται σε πολλά και διαφορετικά επίπεδα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι εμπίπτουν στις ακόλουθες τρεις κατηγορίες:

- *Μελέτες για την κατανάλωση των πολιτισμικών αγαθών.* Η πλειονότητα των ευρημάτων στην περιοχή αυτή επιβεβαιώνει τον πυρήνα της σκέψης του Μπουρντιέ. Αποδεικνύει ότι το γούστο προσδιορίζεται κοινωνικά και ότι η κατανάλωση πολιτισμικών αγαθών είναι μια βασική διάσταση των σύγχρονων συστημάτων κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Για μια επισκόπηση της βιβλιογραφίας αυτής, δείτε το έργο των Bennett, Emmison και Frow (1999).
- *Μελέτες για την έξη.* Στον τομέα αυτό κυριαρχούν οι εθνογράφοι και, κυρίως, όσοι έχουν επηρεαστεί από τη θεωρία των συμβολικών σχέσεων, οι οποίοι προσπαθούν να διατυπώσουν θεωρίες καλύτερες από εκείνες της δεκαετίας του 1950 και του 1960. Οι ιδέες του Μπουρντιέ για την έξη χρησιμοποιούνται ως κατάλληλο μέσο για την κατανόηση των διαφόρων μορφών υποκοουλτούρας και των μοντέλων δράσης όσων τις υιοθετούν.
- *Μελέτες για τα παιδιά.* Εδώ, το ενδιαφέρον των ερευνητών επικεντρώνεται στις συγκρούσεις για τη νομιμοποίηση των ιδιαίτερων μορφών πολιτισμού ή πολιτισμικού κεφαλαίου στο πλαίσιο συγκεκριμένων θεσμικών και πολιτικών πλαισίων. Ακολουθώντας τον Μπουρντιέ, θα λέγαμε ότι οι δύο πιο σημαντικοί ερευνητικοί τομείς της εποχής μας είναι οι μελέτες για την τέχνη και τους καλλιτεχνικούς κόσμους, από τη μια, και η ανάλυση των ακαδημαϊκών και πνευματικών κύκλων, από την άλλη. Στον πρώτο τομέα, οι ιδέες περί «πεδίου» συνδυάζονται συχνά με τη θεωρία της ετικέτας και τους αγώνες για πολιτισμική αναγνώριση (π.χ., γκράφιτι). Στον δεύτερο ερευνητικό τομέα, η έννοια του πεδίου συνδέεται συχνά με την έρευνα στην κοινωνιολογία της γνώσης. Σκοπός της τελευταίας είναι ο προσδιορισμός των τρόπων που ορισμένες θεωρίες και οι εκπρόσωποί τους υπερισχύουν έναντι άλλων.

Παρά το γεγονός ότι ο Ελίας έγινε διάσημος μετά τη δεκαετία του 1960, οι ερευνητές που έχουν επηρεαστεί από το έργο του, είναι πολύ λιγότεροι από όσους έχουν δεχτεί την επίδραση του Μπουρντιέ. Σύμφωνα με τον Stephen Mennell (1992: 279 κ.ε.), αυτό ισχύει κυρίως για τις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου η τάση για υπερειδίκευση δεν βοηθά τους μελετη-

τές να κατανοήσουν την πλατιά σκέψη και την εκτεταμένη ερευνητική θεματολογία του (βλ., επίσης, Smith 1998). Ωστόσο, το έργο του άσκησε μεγάλη επιρροή σε δύο βασικούς ερευνητικούς τομείς, ιδιαίτερα, στην Ευρώπη. Στον τομέα της συγκριτικής και ιστορικής έρευνας, οι ευαισθητοποιημένοι στον τομέα της κουλτούρας μελετητές βασίστηκαν στις έρευνες του Ελίας για τις μακροπρόθεσμες αλλαγές. Σε γενικές γραμμές, οι ιστορικοί προηγήθηκαν των κοινωνιολόγων στην ορθή αξιολόγηση του τόσο σημαντικού έργου του. Οι ερευνητές, πάντως, χρησιμοποιούν πλέον λεπτομερή ιστορικά στοιχεία για να εξετάσουν ζητήματα σχετικά με την τιμωρία, τη σεξουαλικότητα, τα αθλήματα, το θάνατο ή την έννοια του πολίτη. Οι ειδικοί στο χώρο της κοινωνιολογίας του συναισθήματος αναγνωρίζουν στο πρόσωπο του Ελίας τον ακάματο σκαπανέα του συγκεκριμένου τομέα. Αυτό ισχύει, ιδιαίτερα, για τις μελέτες στο χώρο της οργανωσιακής κουλτούρας και της διαχείρισης των συγκινήσεων. Οι μελέτες αυτές αποδεικνύουν ότι ο έλεγχος των συγκινήσεων είναι πολύ σημαντικός στη ζωή των σημερινών εργαζομένων.

Αλλά και το έργο του Γκίντενς δεν έχει γίνει αποδεκτό σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής θεωρίας και έρευνας. Παρά το γεγονός ότι από πολλούς θεωρείται ως μια εμβληματική φυσιογνωμία στο χώρο της κοινωνιολογίας (κυρίως στη Βρετανία), οι απόψεις του φαίνεται ότι επηρέασαν περισσότερο τους θεωρητικούς παρά τους ερευνητές. Οι προσπάθειες να εφαρμοστεί συστηματικά η θεωρία της δομοποίησης είναι ελάχιστες, αν και είναι πολύ συνηθισμένο να χρησιμοποιούνται ορισμένα στοιχεία της από τους κοινωνικούς επιστήμονες. Αυτό βρίσκεται σε συμφωνία με την άποψή του ότι η δομοποίηση είναι λιγότερο μια θεωρία και περισσότερο ένα σύνολο εντυπωσιακών εννοιών για την καθοδήγηση της έρευνας. Όσες εφαρμογές έγιναν είναι μάλλον εκλεκτικές και περιλαμβάνουν πολλά και ποικίλα ζητήματα. Το έργο του Γκίντενς για την ταυτότητα προσείλκυσε το ενδιαφέρον ορισμένων κοινωνιολόγων, αλλά, σε μεγάλο βαθμό, παρακάμφτηκε από τις μεταμοντέρνες και μεταδομοστικές προσεγγίσεις – ιδιαίτερα, στον τομέα των πολιτισμικών σπουδών.

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

Εισαγωγικά κείμενα για τους στοχαστές, που εξετάστηκαν εδώ, υπάρχουν σε κάθε καλή ερευνητική βιβλιοθήκη. Από τους τρεις, ο Μπουρντιέ παρουσιάζει τις μεγαλύτερες δυσκολίες στο πρωτότυπο. Το *Οι κληρονόμοι (Les héritiers)*, πάντως, είναι ένα σχετικά βατό έργο. Παρότι προηγείται των ώριμων θεωρητικών έργων του, οι βασικές ιδέες του συνάδουν με τον μεταγενέστερο στοχασμό του. Το *Outline of a Theory of Practice* είναι ένα πολύ σημαντικό βιβλίο που πρέπει να διαβάσουν απαραίτητα όσοι ασχολούνται με τις σύγχρονες πολιτισμικές σπουδές. Είναι ένα πραγματικά δύσκολο έργο, αλλά όσο ο αναγνώστης εξοικειώνεται με το λεξιλόγιο και το ύφος του συγγραφέα, τόσο πιο κατανοητό γίνεται. Τα βιβλία του Γκίντενς είναι πιο εύκολα. Η ανάγνωση του πρώτου μέρους του *The Constitution of Society* αποτελεί έναν γρήγορο και συμπτυκνωμένο τρόπο για να εξοικειωθεί κανείς με τις πολυπλοκότητες της θεωρίας της δομοποίησης. Τα ύστερα έργα του πάνω στην ταυτότητα και το ρίσκο είναι ευκολότερα και, ίσως γι' αυτό το λόγο, έτυχαν της ευρείας αποδοχής του κοινού. Το βιβλίο του Stephen Mennell για τον Ελίας είναι μια εξαιρετική εισαγωγή στο έργο του. Τα πρώτα κεφάλαια του *Η διαδικασία του πολιτισμού (Civilising Process)*, στα οποία περιλαμβάνονται πολλά από τα σημαντικότερα στοιχεία της έρευνάς του για τις ιστορικές αλλαγές στους τρόπους συμπεριφοράς, είναι ενχάριστα και, συνάμα, διδακτικά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

Οι βρετανικές πολιτισμικές σπουδές

Στις μέρες μας, οι βρετανικές πολιτισμικές σπουδές και οι θεωρητικές έρευνες, που προέκυψαν από αυτές, είναι τόσο ανεπτυγμένες ώστε ορισμένοι να τις ταυτίζουν με το σύνολο της σύγχρονης πολιτισμικής θεωρίας. Συνοπτικά, οι κύριοι προσανατολισμοί των βρετανικών πολιτισμικών σπουδών είναι:

- Η διεπιστημονικότητα σε ό,τι αφορά το ερευνητικό ενδιαφέρον και τις θεωρητικές επιρροές.
- Η μελέτη της κουλτούρας ως κοινωνικού τύπου όπου αναπτύσσονται εξουσιαστικές δομές και σχέσεις.
- Η ανάλυση της δημοφιλούς αλλά και της «υψηλής» κουλτούρας.
- Η πολιτική δέσμευση των εκπροσώπων τους στο χώρο της Αριστεράς επηρεάζει συνήθως τα θέματα της έρευνας.

Θεωρητικές εξελίξεις – Σύνοψη του προβληματισμού και των επιρροών

Ο χαρακτηριστικός τρόπος προσέγγισης των διαφόρων θεμάτων εκ μέρους των βρετανικών πολιτισμικών σπουδών έχει με τον καιρό εξελιχθεί. Η συγκεκριμένη αυτή τάση στο χώρο της πολιτισμικής θεωρίας έλκει την καταγωγή της από το έργο των κριτικών της λογοτεχνίας Ρίτσαρντ Χόγκαρτ (Richard Hoggart) και Ραίημοντ Ουίλιαμς (Raymond Williams) στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και στις αρχές της δεκαετίας του 1960 (Hall 1980a, Turner 1996: 12). Στα χρόνια που ακολούθησαν, προστέθηκε και η επιρροή της **Νέας Αριστεράς** (New Left), οι κύριοι εκπρόσωποι της οποίας βασίστηκαν στον δυτικό μαρξισμό (τον εξετάσαμε στο Κεφάλαιο 3) και τα νέα κοινωνικά κινήματα για να καταπολεμήσουν την αναγωγιστική, αιτιοκρατική, δογματική και αντιανθρώπινη αντίληψη του παραδοσιακού μαρξισμού. Σημαντικό ρόλο